

ВІКТОР ЧИГРИН,

кандидат історичних наук, завідувач кафедри філософії та соціології Таєрійської державної аграрно-технічної академії наук, керівник центру “Соціо”

Актуальні питання професійного та трудового самовизначення сільської молоді

Abstract

The author discusses the question of the state and society's influence on the professional and work self-determination among village youth in Ukraine. Moreover, major tasks and principles of youth policy in the context of urgent needs relating to development of the Ukrainian agroindustrial complex are examined.

Недавні аграрно-економічні перетворення в українському селі неоднаково вплинули на життєдіяльність різних груп сільського населення. Та й сам сільський соціум як стійка спільнота людей, зайнятих працею на землі, набув виразних ознак транзитивності й уже понад десять років перебуває в системній кризі, яку не може подолати.

Особливо складну й суперечливу ситуацію життєвого самовизначення аграрна реформа створила для сільської молоді. І справді, реформа, з одного боку, відкрила молоді прямий шлях до самостійного господарювання, а з іншого — значною мірою заблокувала цей шлях, оскільки не забезпечила потенційних хліборобів необхідними умовами та ресурсами для започаткування своєї справи.

Реформатори не взяли до уваги ту обставину, що рівень доходів молоді помітно поступається відповідним показникам працездатного населення старших вікових груп та осіб пенсійного віку. Це не тільки знижує стандарти життя молодих людей, а й унеможлиблює створення для них надійних

стартових засад господарювання. Значний “мінус” агрореформи — проведення її без хоча б якогось натяку на молодіжну політику на селі. Навіть проголошення 2006-го року Роком села нічого принципово не змінило у ставленні держави й суспільства до молоді, котра залишається в селі, сподіваючись “вибитися в люди” активною роботою на землі чи фермі.

Якщо ж узяти міську молодь, то вона більшою мірою, аніж сільська, відчула останнім часом певні позитивні для себе зрушення, хоча б, скажімо, зменшення безробіття. І якщо міністр праці та соціальної політики України М.Папів заявив на прес-конференції у травні 2007 року, що рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методикою МОП) у 2006 році в цілому по Україні становив 6,8% економічно активного населення зазначеного віку проти 7,2% у 2005 році, якщо, за його словами, відбулося також скорочення тривалості пошуку безробітним роботи з 7 до 6 місяців [1], то ці зміни слід віднести радше на адресу міста, аніж села, яке продовжує потерпати від відтоку молоді, не знаходячи там соціальної перспективи для себе, бо державна молодіжна політика на селі відзначається суто випадковим характером, позбавлена цілісності та послідовності й не може бути опорою для молодих. Потребуючи здійснення системи заходів правового, економічного, соціального, культурологічного, освітнього, інформаційно-просвітницького й організаційного характеру, ця політика не має під собою насамперед фінансової бази, виробничої та соціальної інфраструктури сприяння зайнятості молоді та закріпленню її на селі. Через це багато вимог і положень Закону України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” та Закону України “Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю” у сільській місцевості не виконуються.

У Рекомендаціях парламентських слухань про становище молоді в Україні (щодо підтримки молоді сім’ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 роках), які відбулися 20 грудня 2006 року, наголошується: “Вкрай незадовільними залишаються умови проживання молоді, зростає розшарування населення за рівнем матеріального добробуту. Однією з вагомих причин безробіття серед молоді залишається проблема її працевлаштування після закінчення загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Гострими залишаються проблеми соціального сирітства, безоглядності, безпритульності певної частини дітей, забезпечення сільської місцевості молодими спеціалістами, соціального захисту педагогічних працівників, залучення молоді до здорового способу життя, в тому числі до занять фізичною культурою. Молодь не відчуває власної соціальної перспективи у державі” [2].

Цей узагальнений висновок вельми невтішний, але ще гострішими і невтішними видавалися проблеми сільської молоді на парламентських слуханнях 23 листопада 2005 року, коли обговорювалася тема: “Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення”. Парламентарії проаналізували багато актуальних питань: міграція молодих селян, їхня соціальна нерівність, освіта, зайнятість, рівень оплати праці, дозвілля, спосіб життя, обслуговування. Було з’ясовано, що, наприклад, більш як половина

сільських мігрантів становлять молоді люди віком від 14 до 34 років. Кількість молодих родин на селі поза межею бідності удвічі більша, аніж у містах, і в 1,6 рази — ніж у середньому по країні. Лише 9% молодих сільських жителів мають вищу освіту, тоді як у малих містах — 17%, а у великих — 29% [3]. Дедалі складнішою для молодих селян стає проблема здобуття якісної середньої освіти через скорочення кількості шкіл, зниження освітнього рівня наявних навчальних закладів, поширення незацікавленості учнів у набутті ґрунтовних знань, уникання деякими батьками відповідальності за шкільну освіту своїх дітей.

Безумовно, негативно впливає на молодь і загальна атмосфера села, в якій чимало конфліктів і невирішених питань. Молодь не може не бачити, що попри оптимістичні заяви деяких керманічів країни та АПК на селі триває загальний занепад, а держава й досі уникає партнерства із сільгоспвиробником, якого він потребує і заслуговує. Багато обіцяючи, вона насправді діє за принципом: я тобі трішки допоможу, а в усьому іншому крутись сам. Але ж такий принцип не відшкодовує виробникові витрат, і той або програє, або ж ледь-ледь зводить кінці з кінцями. За таких обставин про успішний розвиток виробництва та господарства годі й думати.

“На старті нинішнього сезону¹, — бідкається директор фермерського господарства “Цезар” Дмитро Шклярєнко, — наші проводирі обіцяли, що село матиме дотації, вигідне кредитування тощо. Та все залишилося обіцянками-цяцянками. ...Фінансові лежача знову взяли наше господарство за горло. На посміховисько перетворили те ж дотування мінеральних добрив. Якщо раніше тонна нітроамофоски коштувала 800 гривень і держава виплачувала за неї 400 гривень дотації, то при підвищенні ціни вдвічі на стільки ж урізано й суму дотації.

Не так давно тонна аміачної селітри обходилася нам у 500 гривень при 100 гривнях дотації, нині це добриво коштує 1300 гривень при тій самій дотації... Тож і бідкаємося при порожній касі: за що придбати засоби захисту рослин, як віддати банку позичені в нього на придбання зернозбирального комбайна гроші. Обласна рада обіцяла дотувати за нього з бюджету 90 тисяч гривень, виділили ж 40 тисяч. От і мудруй: господарюй без грошей, плати борги, податки” [4].

Зауважимо, що Д.Шклярєнко підкреслив: усе наведене ним у листі до газети стосується не лише його господарства, а й усіх такого типу сільсько-господарських підприємств Західної України. Реформатори зруйнували великотоварне виробництво, перетворили багатогектарні поля на вузькі земельні смужки, які й донині доводиться збирати докупити таким господарям, як Шклярєнко, витрачаючи на це власні кошти, ресурси й сили. Цю напружену ситуацію з перевитратою фермерами своїх нервів, енергії, коштів за спробу утвердитися в новій соціально-економічній ситуації села фіксує молодь, що й відвертає багатьох її представників від фермерської стежки. Та й третина фермерів, опитаних за науково-дослідницьким проектом Інституту соціології НАН України “Соціологічна діагностика аграрної реформи в

¹ 2007 року.

Україні”¹, заявили, що вони не хотіли б, щоб їхні діти продовжили справу батьків.

Чи не є це внутрішнє відчуження певної категорії господарів від своєї справи свідченням втрачання привабливості діяльності в аграрному секторі економіки та сільського способу життя загалом? Якщо сам виробник не хоче, щоб його справу успадкували і продовжили, то така свідомість є велими симптоматичною, адже людина йде на міжпоколінний розрив і провокує його. Відповідна відчуженість не може не індукуватися і в молодих душах. І якщо набули масового характеру такі явища, як відплив молоді й відмова випускників аграрних вищих навчальних закладів їхати працювати в село, то найпоширенішими причинами цього є не лише вкрай незадовільні умови життя на селі та дефіцит робочих місць, а й людський чинник — байдуже ставлення до долі молоді держави, суспільства і, зрештою, села. Останнє мало дбає про свою молоду зміну, не зорганізовується і не висуває суворих колективних вимог до високих державних діячів і чиновників, щоб вони виконували хоча б дані селянству обіцянки. Село чекає на краще, може, навіть мовчки обурюється. А тим часом судження молодих селян виявляють високий рівень міграційної активності молоді.

Чи залишається жити й працювати молодь у Вашому селі? — запитувалося в анкеті згаданого дослідження. Відповіді розподілилися так: залишається майже вся — 2%; більшість залишається — 4%; залишається приблизно половина — 18%; більшість виїжджає — 48%; виїжджають майже всі — 24%; не відповіли — 4%.

Зауважмо, що міграційні інтенції молоді села автор досліджує ще від 1978 року. За тих часів молодь вабило місто, а сьогодні — і місто, і закордонні принади, і мрії про високий заробіток. Можна, гадаю, чекати навіть певного посилення цієї тенденції, якщо не будуть розв’язані проблеми та збалансовані диспропорції на ринку праці. Сьогодні цей ринок такий несприятливий для молоді людини села, що аж кличе назавжди його покинути. Найглибиннішою проблемою ринку праці, що роздирає його, залишається невідповідність між попитом на робочу силу і її диференціацією за професіями та спеціальностями. Причому кількісний дисбаланс тут поглиблюється внаслідок низьких якісних характеристик як робочої сили, так і вільних робочих місць.

Роботодавці й носії робочої сили стикаються з гострою ситуацією перекосів у стихійно формованій структурі вакансій. Уже дається взнаки перевиробництво юристів та економістів, тоді як аж ніяк не знижується попит на ринку праці на медичних працівників, учителів, продавців продовольчих і непродовольчих товарів. Дедалі більше заявок до служб зайнятості роботодавці подають на професії та спеціальності електрогазозварників, слюсарів, токарів, столярів, водіїв, трактористів, висококваліфікованих робітників на будівництві та у суднобудуванні. Як правило, так утворюється потужний

¹ Керівник проекту — В.Тарасенко, виконавці — співробітники Інституту соціології НАН України О.Іваненко, М.Сакада. Обсяг вибірки — 1322 особи. Вибірка тріступенева, квотна, репрезентативна для сільського населення України. Опитування проводилося у квітні–травні 2005 року.

соціальний “насос”, що рік у рік “викачує” молодих людей із села, особливо тих, хто не може або не планує вступати до ВНЗ. Чимало із цих спеціальностей ще можна набути безпосередньо на виробництві або будівництві шляхом учнівства чи стажування. Для молоді, котра щойно закінчила школу і не знаходить сфери застосування зусиль на селі, це відкриває шлях у широкий міський світ. А якщо взяти до уваги, що й малокваліфікованих робочих місць і робіт у містах на виробництві та будівництві ще чимало, то стає зрозуміло, що молодий селянин, який тримає курс на місто, завжди має реальну можливість “зачепитися” там. До того ж скасування обов’язкової прописки теж сприяє цьому.

Структура зайнятості в Україні поки що не відповідає структурі західних країн з розвинутою ринковою економікою, позаяк зберігається досить висока частка низькокваліфікованих працівників. Однак і на Заході існує попит на працівників низької кваліфікації, бо й там потрібно підмітати вулиці та прибирати сміття, доглядати за немічними тощо. Тому частина нашої молоді некваліфікованої робочої сили мігрує на Захід і знаходить там роботу, хоч і неprestижну. Проте ще вищим у Європі є попит на кваліфіковані робітничі кадри, який може становити певну небезпеку для України, де вже сьогодні бракує слюсарів, механіків, будівельників, електрозварювальників та ін. І якщо в Україні запрацює програма “Блакитна картка”, то проблема дефіциту робочої сили цього типу, як твердять деякі спеціалісти, може загостритися. Програма передбачає, що в ній може брати участь будь-хто із наших співвітчизників. Вона відкриває доступ до сайтів міністерств закордонних справ різних країн Європи, на яких за допомогою електронної пошти можна розмістити своє резюме й отримати, якщо, так би мовити, пощастить, трудову візу.

Низькі зарплати в Україні можуть підштовхнути не одного робітника, особливо з молодих, вдатися до “Блакитної картки”, аби спробувати ухопити жар-птицю талану. Отож і постає перед урядом завдання розв’язати питання гідної оплати праці, а також налагодження механізму державного регулювання зайнятості, який сприяв би поліпшенню ситуації на національному ринку праці. Нині цей механізм функціонує зі значними збоями, по суті, стихійно, бо ніхто в державі не знає точно, скільки і яких кадрів та спеціалістів потрібно, скільки їх уже є, де і як трудові ресурси використовуються та концентруються і т. ін. Не сприяє це й підвищенню відповідальності роботодавців за використання робочої сили, посиленню ролі соціального партнерства у розв’язанні проблем зайнятості населення, зближенню позицій уряду та профспілок в обґрунтуванні засад розрахунків мінімальних зарплат, пенсій, прожиткового мінімуму.

З іншого боку, не можна не сказати про те, що у справі регулювання молодіжної зайнятості в країні, зокрема й для села, роблять як сама держава, так і роботодавці. У червні 2007 року Верховна Рада України узаконила перехід на почасову оплату праці, розмір якої має сягати 10–25 грн за годину. Згідно із законом, мінімальна заробітна плата як у помісячному, так і в почасовому вимірі визначатиметься самим парламентом під час ухвалення держбюджету і затверджуватиметься відповідним законом про держбюджет. Ця новація означає встановлення соціальної гарантії мінімальної по-

годинної заробітної плати, за якої працівник не може отримувати менш як 10 грн за годину роботи. Гарантія має особливе значення для сільської молоді, котра зазнає неабиякої дискримінації, вступаючи у трудове життя. Відтепер і цим молодим працівникам ніхто не може платити за годину менше, ніж передбачено законом. Та й бюджетні призначення, які підуть молодим, мають зрости.

Що ж до аграрних роботодавців, то вони зіткнулися з кадровою проблемою як серйозним гальмівним чинником розвитку АПК. У сільському господарстві вкрай бракує фахівців, здатних організувати роботу за передовими технологіями і з використанням сучасної техніки. Відмова випускників аграрних ВНЗ їхати працювати в село бере за горло аграрну галузь. Повертаються далеко не всі, навіть із тих, хто в селі народився, виріс і звідти виїхав на навчання. Однак є чимало й таких, хто після ВНЗ ладен розбудувати АПК й нарощувати потенціал родючих земель, якби його влаштовували умови сільського життя й наявність у сільгосп підприємствах відповідних вакансій. За даними Української аграрної конфедерації (УАК), яка провела опитування випускників ВНЗ України аграрного профілю (2006), близько 20% із них насправді хотіли б поїхати у село, але не в колишні колгоспи і радгоспи, а для того, щоб зайнятися власним сільськогосподарським бізнесом [5]. Як бачимо, ця категорія молодих спеціалістів не бажає мати справу з підприємствами, що виникли на базі розформованих колективних і радянських господарств. Очевидно, їх не влаштовує ні рівень технології й техніки, ні рівень організації виробництва в цих підприємствах. Натомість їм кортить самостійно господарювати, але на заваді, слід ще раз наголосити, стоять незадовільні умови життя на селі й труднощі із забезпеченням належних стартових умов для самостійного бізнесу.

Поза сумнівом, підприємництво на селі — дуже нелегка справа, і той факт, що третина опитаних фермерів не бажають, щоб їхні діти пішли тією ж стежкою, що й вони, є дуже промовистим і пояснює, чому випускникам нелегко визначитися, а головне — прийняти рішення. Їм хочеться бізнесувати, але ж неабиякі завади й ризики зупиняють їх навіть не на півдорозі, а на самому початку шляху. До того ж попит на сільському ринку праці не поглинає пропозиції.

Щоб певною мірою збалансувати ці суперечності ринку, поєднати бажання й інтереси випускників аграрних вищих навчальних закладів і потреби в кадрах підприємств, фірм і компаній сільськогосподарського призначення, УАК започаткувала проведення (раз на півроку) ярмарок вакансій агропромислового комплексу. Залучаються молоді фахівці, які вже мають певний стаж і досвід роботи (особливо за кордоном), випускники, студенти, а також “покупці високофахових спеціалістів” — представники господарств, фірм, агрооб’єднань тощо. Цей захід ще не набув достатнього розголосу і ваги в суспільстві, він лише починає входити у традицію.

Інші форми взаємодії сільськогосподарського бізнесу із системою підготовки кадрів, професійного самовизначення молоді розвивають Міністерство аграрної політики України, асоціація “Співпраця птахівників України” та ВАТ “Миронівський хлібопродукт”. Це — проведення студентських конференцій із птахівництва, розвиток співпраці з ВНЗ, які готують спеціаліс-

тів-птахівників, реалізація програми “Молодий спеціаліст”, реформування освіти у сфері птахівництва, відкриття на базі національних центрів птахівництва курсів підвищення кваліфікації викладачів. Приціл зрозумілий — забезпечення якісного вишколу кадрів для галузі [6].

Усі ці приклади, безумовно, свідчать про серйозні наміри деяких аграрних бізнесових структур щодо своєї кадрової політики, проте вони локальні й аж ніяк не можуть кардинально розв'язати проблеми соціально-професійного та трудового самовизначення сільської молоді. Кожен дбає про себе, намагаючись “зачерпнути” якісних спеціалістів із маси вже підготовлених фахівців, а не про молодь як особливу соціальну групу села, яку слід дбайливо й організовано виводити в люди. Звідси впливає необхідність принципової зміни ставлення держави до нагальних потреб сільської молоді, умов її життя і праці, численних проблем, що її пригнічують. У підґрунті цих змін мають лежати принаймні два головні моменти: виконання ухвалених законів на підтримку молоді та створення сприятливих перспектив для реалізації нею життєвих планів, стратегії соціального становлення. Молодь села не можна кинути напризволяще й лишати поза увагою держави та суспільства, як це спостерігаємо сьогодні. Передбачені для неї законодавчими актами преференції й пільги, безумовно, мають бути реально надані. Так, у дев'ятій статті закону “Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні” декларується підтримка молодіжного підприємництва: держава має сприяти розвиткові підприємницької ініціативи та діяльності молоді на засадах довгострокового пільгового кредитування, забезпечення виробничими приміщеннями, страхування комерційного ризику тощо.

У десятій статті цього закону три абзаци обіцяють соціальні пільги стосовно надання житла і відповідних кредитів молодим сім'ям, зайнятим у сільськогосподарському виробництві, переробних галузях і соціальній сфері села. У цьому питанні особливо виокремлюється та частина молоді, яка переселяється у трудонедостатні сільські населені пункти на постійне місце проживання.

Крім того, сільська молодь має користуватися пільгами, які передбачені Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві”. Однак реальне життя не підтверджує виконання приписів закону.

Немає сумніву в тому, що стратегічним наміром держави в її молодіжній політиці на селі має бути повне забезпечення всіх необхідних умов сільській молоді для її соціально-трудового самовизначення не в місті або за кордоном, а в рідному селі. Держава не повинна усуватися від цієї проблеми, перекладати розв'язання її тільки на плечі батьків, школи, бізнесових структур, тим паче, що сама проблема вимагає розгляду в набагато ширшій системі соціальних координат, аніж та, що склалася нині.

Література

1. *Кокіна В.* Гідна зарплата стане мотивацією до праці (звіт про прес-конференцію) // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 83. — 15 травня.

2. Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні (щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001–2006 роках : Постанова Верховної Ради України // *Голос України*. — 2007. — № 61. — 6 квітня.
3. *Цюпа Н.* Про проблеми та перспективи сільської молоді // *Сільські вісті*. — 2005. — № 138. — 25 листопада.
4. *Шкляренко Д.* Дотації чи посміховисько? // *Сільські вісті*. — 2007. — № 42. — 13 квітня.
5. *Стрижеус А.* Агрономів купували на ярмарку // *Урядовий кур'єр*. — 2007. — № 80. — 8 травня.
6. *Галаур С.* Якщо ВНЗ і підприємство — партнери // *Урядовий кур'єр*. — 2007. — № 80. — 8 травня.